

УДК [342. 95:343. 54] (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.14>

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дмитришин О.О.,
ад'юнкт

кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету № 3 ІПФПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ

Дмитришин О.О. Захист прав та домашнє насильство щодо дітей в умовах війни.

В статті наголошено, що для удосконалення захисту прав дітей під час військових конфліктів та протидії домашньому насильству, виявлення фактів домашнього насильства щодо дитини удосконалити та уніфікувати форми збирання, аналізу, узагальнення та врахування статистичних даних про випадки всіх форм насильства за ознакою статі та домашнього насильства та ефективності заходів, які вживаються за цими випадками.

Домашнє насильство є одним із таких явищ, що в період військової агресії лише загострюється, водночас може залишатися невидимим або мати неналежний рівень реагування з боку суспільства внаслідок багатьох причин. Проблема домашнього насильства не нова. Особливо це стосується саме дітей та підлітків. Проте, як і до війни, так і наразі, діти – свідки домашнього насильства далеко не завжди визнаються потерпілими. Потерпілими їх визнають лише в тому випадку, коли фізичне насильство безпосередньо було спрямоване проти дитини. Що, адже, дитина, яка стала свідком домашнього насильства, очевидно, є неправильним, адже дитині, яка стала свідком домашнього насильства, як мінімум вже була спричинена шкода, зокрема її психічному здоров'ю.

Різні статистичні форми у суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, а також неврахування в них особливостей глобальних викликів сьогодення, унеможливають якісний аналіз даних щодо ефективності системи запобігання та протидії домашньому насильству / насильству за ознакою статі та обумовлюють брак комплексних наукових досліджень щодо впливу пандемії та війни на ситуацію з домашнім насильством / насильством за ознакою статі. При цьому важливо врахувати в статистичних формах уразливі категорії постраждалих осіб, таких як жінки, діти, особи з інвалідністю, з метою подальшого аналізу такої інформації та формування на основі отриманих даних дієвих програм допомоги таким категоріям осіб.

Ключові слова: дитина, захист дитини, нормативно-правова база захисту дітей, насильство в сім'ї, насильство в сім'ї над дитиною.

Dmytryshyn O.O. Protection of rights and domestic violence against children in the conditions of war.

The article emphasizes that in order to improve the protection of children's rights during military conflicts and combat domestic violence, to identify facts of domestic violence against children, to improve and unify the forms of collecting, analyzing, summarizing and taking into account statistical data on cases of all forms of violence based on gender and domestic violence and the effectiveness of measures taken in these cases.

Domestic violence is one such phenomenon that only worsens in the period of military aggression, while it can remain invisible or have an inadequate level of response from society due to many reasons. The problem of domestic violence is not new. This is especially true for children and teenagers. However, just as before the war, so now, children who are witnesses of domestic violence are not always recognized as victims. They are recognized as victims only if physical violence was directly directed against the child. Which, after all, a child who has witnessed domestic violence is obviously wrong, because the child who has witnessed domestic violence has at least already been harmed, in particular to his mental health.

Different statistical forms in the subjects of prevention and counteraction to domestic violence, as well as their failure to take into account the features of today's global challenges, make it impossible to qualitatively analyze data on the effectiveness of the system of prevention and counteraction to domestic violence / gender-based violence and lead to a lack of comprehensive scientific research on the impact of the pandemic and war on the situation of domestic violence / gender-based violence. At the same time, it is important to take into account in statistical forms vulnerable categories of affected persons, such as women, children, persons with disabilities, for the purpose of further analysis of such information and formation of effective assistance programs for such categories of persons based on the received data.

Key words: child, child protection, legal framework for child protection, violence in the family, violence in the family against a child.

Постановка проблеми. Домашнє насильство й досі залишається одним з тих негативних явищ, які під час війни, скоріше, посилюються аніж навпаки. В умовах сьогодення проблема домашнього насильства над дітьми набуває нових аспектів. Відкрита збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України лише посилює цю проблему. Адже, по-перше, це призвело до того, що більшість соціальних контактів як дорослих, так і дітей та підлітків втрачається. Особливо це стосується саме дітей та підлітків, адже вони вимушені разом з батьками покидати своє звичне життя та переїжджати або до інших регіонів України [1, с. 5], або до інших країн, а відтак відбувається втрата звичного кола спілкування. По-друге, батьки, або особи, що їх замінюють, перебувають у стані стресу, та не завжди здатні опанувати свої емоції, а, відтак, вдаються до непедагогічних та навіть жорстоких методів виховання дітей.

Зауважимо, що незважаючи на досить значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють питання щодо протидії домашньому насильству та забезпечення прав дітей а також значну кількість методичних матеріалів та наукових праць з цього питання, проблема домашнього насильства існує і залишається актуальною [2, с. 486].

Стан дослідження проблеми. Проблемні питання протидії домашньому насильству привертає увагу науковці, які у своїх працях досліджували різні аспекти цього негативного явища. Правову характеристику домашньому насильству в сім'ї, виявлення причин його виникнення, визначення способів протидії цьому асоціальному явищу здійснювали низка вчених, як: Л. Волинець, Л. Гурковська, В. Казміренко, О. Коломоєць, К. Левченко, М. Легенька, І. Савчук, О. Сидоренко, І. Трубавіна тощо. Безпосередньо працюють над розробкою методики попередження домашнього насильства над дітьми науковці: С. Буров, І. Дубиніна, К. Левченко, М. Легенька, К. Маєвська тощо. Саме протидія цьому явищу та зменшення ризиків виникнення домашнього насильства, особливо щодо неповнолітніх, є актуальною темою на будь-якій стадії розвитку суспільства.

Окрім зазначених вчених теоретичним підґрунтям для розкриття сутності адміністративно-правових засад діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству слугували праці таких вчених, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, О. Безпалова, В. Басс, В. Білик, С. Братель, Ю. Гаруст, В. Гаращук, Є. Гетьман, Т. Губанова, К. Гусева, О. Джафарова, П. Діхтієвський, О. Дрозд, Я. Квітка, Т. Коломоєць, В. Колпаков, С. Константінов, О. Кузьменко, К. Куркова, М. Лошицький, Р. Мельник, Є. Соболев, О. Юнін та інших.

Метою статті є дослідження захисту прав дітей та домашнє насильство щодо дітей в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець наголосив, що захист дітей від домашнього насильства – це складний процес, який охоплює багато механізмів, у тому числі судових. Одним з найактуальніших питань у цій сфері є батьківський кіднепінг [3]

Уповноважений застеріг, що через випробування, спричинені війною, держава стикатиметься з різким зростанням кількості розлучень, що призведе до сплеску домашнього насильства, коли один із батьків намагатиметься забрати дитину в другого.

Так, упродовж 2022–2023 років до Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини надійшло 157 звернень щодо самовільної зміни місця проживання дитини одним із батьків. З них 41 звернення стосується переміщення дітей у межах України, 4 – вивезення дітей на тимчасово окуповану територію України, до рф або республіки білорусь, 122 – вивезення дітей в інші країни. Як зауважив Дмитро Лубінець, проблема полягає в тому, що юридичного врегулювання таких ситуацій немає [3].

Омбудсмен зазначив, що сучасне законодавство з питань кіднепінгу має певні прогалини: відсутність ефективних законодавчих механізмів примусового виконання рішень суду про встановлення місця проживання дитини, відібрання дитини, визначення способів участі у вихованні дитини, а також відсутність відповідальності за самовільну зміну місця проживання дитини, зокрема всупереч договору, рішення органу опіки та піклування чи суду [3].

В Україні також функціонують Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Київ, Львів, Хмельницький, Дніпро, Одеса) [5], де кожному громадянину можна отримати роз'яснення щодо: можливих шляхів повернення дитини або сімей з дітьми на підконтрольну Уряду України територію; отримання свідоцтва про народження дитини, яка народилася в межах адміністративно-територіальної одиниці, де через війну державна реєстрація актів цивільного стану тимчасово не проводиться; процедури легалізації свідоцтва про народження, у разі його отримання на тимчасово окупованій території; встановлення контакту з дитиною, яку було

вивезено одним із батьків з-за кордону; отримання консультацій стосовно заповнення форми розшуку дитини; заповнення заявки на отримання допомоги дітям, які зазнали травмувань, внаслідок війни [4, с. 744].

З 4 листопада 2022 року в Україні розпочав роботу державний портал розшуку дітей «Діти війни», у якому подають зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни [6].

Питання щодо захисту дітей регулюється Женевською конвенцією про Захист цивільного населення, IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі [7, 8] та іншими міжнародно-правовими нормами у сфері

захисту жертв війни, яких Росія системно не дотримується. Резолюція Ради Безпеки ООН 1261 (1999) визначає шість серйозних порушень проти дітей під час збройного конфлікту. Ці порушення є предметом щорічної доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройні конфлікти» та щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів. Вони включають: 1) вербування та використання дітей; 2) вбивства та каліцтво дітей; 3) зґвалтування та інші форми сексуального насильства над дітьми; 4) напади на школи, лікарні та пов'язаних з ними осіб, які охороняються; 5) викрадення дітей; 6) відмова у доступі дітей до гуманітарної допомоги [9]. Наразі є достатні підстави вважати, що російські військовослужбовці здійснюють на території України щонайменше п'ять видів серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: вбивства та каліцтво дітей, зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо дітей, напади на школи, лікарні та осіб, які не перебувають під захистом, викрадення дітей, також відмова в доступі до гуманітарної допомоги. Ці серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є військовими злочинами. Нижче наведемо приклади порушення РФ правил війни та заподіяння шкоди дітям з початку повномасштабних військових дій на території України (з 23.02.22 р.) [4, с. 739]:

1. Майже 70% українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон. Війна розлучила дітей з батьками, які стали на захист батьківщини, або в умовах воєнного стану не змогли виїхати з дітьми за межі України. Влада РФ на тимчасово окупованих територіях активно та наполегливо впроваджує свої стандарти, знищує українську ідентичність, змінює свідомість дітей і молоді, формує позитивне ставлення до дій держави агресора, до загарбницької російської армії, знищує доступ до рідної мови й історії та активно налаштовує дітей проти України, залучаючи їх до воєнізованих дитячих рухів. 27 жовтня 2022 р.

Комітетом ООН з прав дитини прийнято «Заключні зауваження щодо об'єднаних п'ятої та шостої періодичних доповідей України», де Комітет висловив глибоку стурбованість, що збройний напад РФ з 24 лютого 2022 р. мав руйнівний вплив на людей в Україні, особливо на дітей, і відтоді створив серйозні перешкоди для реалізації всіх прав дитини, визначених у Конвенції та її факультативних протоколах [4, с. 740].

2. Як повідомляє Офіс Генерального прокурора України станом на ранок 01.04.2023 р., 467 дітей загинуло, а понад 944 дітей отримали травми різного ступеню тяжкості в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 448, Харківській – 275, Київській – 127, Херсонській – 94, Запорізькій – 88, Миколаївській – 85, Чернігівській – 68, Луганській – 66, Дніпропетровській – 66 [10].

3. Порушення статей 6 і 37 Конвенції ООН про права дитини, статті 3 Женевської конвенції і статті 77 Протоколу I до Женевської конвенції – право на життя та захист від катувань. Так, 18

березня 2022 р. з-під завалів Чернігівського гуртожитку рятувальники витягли тіла семирічних двійнят.

Також попри всі заборони російські військові вдаються до катувань цивільного населення, зокрема дітей. Наприклад, в Ізюмському районі на Слобожанщині виявлено закатовані та спалені тіла трьох осіб, одне з яких належить дитині [4, с. 740].

4. Порушення статті 49 Женевської конвенції, статті 78 Додаткового протоколу до Женевської конвенції, статті 21 Конвенції ООН про права дитини – викрадення та вивезення дітей. 8 квітня на блокпосту у Василівці окупанти викрали 16-річного сина голови Запорізької РДА Олега Буряка, який їхав у складі евакуаційної автоколони [11].

5. Порушення ст. 23 Гаазької Конвенції, статті 51 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Російські війська неодноразово застосували недозволену зброю, зокрема фосфорні бомби, касетні снаряди та запалювальні авіабомби. Міжнародне право забороняє такі види зброї через те, що вони завдають людям додаткових страждань (глибоких ран, змертвіння тканин). Проте це не завадило 30–31 березня 2022 року використати фосфорні боєприпаси на Слобожанщині, поранивши 11 цивільних, зокрема 4 дітей.

А 4 квітня 2022 року окупанти обстріляли касетними боєприпасами цивільну інфраструктуру Миколаєва, внаслідок чого загинуло 9 дорослих і 1 дитина.

6. Порушення ст. 55 Женевської конвенції. У Херсоні 11 квітня 2022 року окупанти захопили склад із ліками, продуктами та дитячим харчуванням.

Зафіксовано систематичні випадки, коли росіяни не пропускали гуманітарну допомогу, перешкоджали виїзду мешканців під час облоги, розкрадали і знищували магазини та склади з продуктами і навіть безпосередньо відбирали їжу в місцевих [4, с. 740].

Росіяни порушують право на освіту, визначене ст. 28 Конвенції ООН про права дитини, адже освіта має бути доступною і безпечною. Однак зруйновані школи, дитячі садочки, інші заклади середньої та вищої освіти, повітряні тривоги та переховування в укриттях утруднюють й дистанційну освіту. В окупованих населених пунктах росіяни примусово змінюють навчальні програми на власні пропагандистські. Виникають проблеми з освітою і в евакуації (мовний бар'єр, можливість іноземних шкіл та класів, відмінності у навчальних програмах тощо) [4, с. 740].

7. Росіяни нищать інфраструктуру для позашкільного розвитку дітей, тобто порушують право на дозвілля і культурний розвиток відповідно до ст. 31 Конвенції ООН про права дитини). Кожна дитина повинна мати доступ до культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку. В окупації чи на території бойових дій про це не йдеться, однак навіть у відносно безпечних чи вже звільнених від окупації містах є зруйновані заклади культури, спортивної та розважальної інфраструктури. Наприклад, у Києві 20 березня 2022 р. війська РФ обстріляли торговельно-розважальний центр, також є всесвітньовідомим випадок із авіаударом по драматичному театру в Маріуполі, а в Іванкові 27 лютого 2022 р. окупанти спричинили пожежу в місцевому історико-краєзнавчому музеї, де зберігалися картини всесвітньо відомої художниці М. Примаченко [4, с. 740].

8. Порушення ст. 17 Женевської конвенції – перешкоджання евакуації дітей із окупованих територій. Наприклад, 8 квітня 2022 р. внаслідок ракетного обстрілу залізничного вокзалу в Краматорську Донецької області, на території якого більше 4 тисяч людей очікували на евакуацію, загинуло 7 дітей [12].

9. У дітей порушено право на фізичне і психічне відновлення, визначене ст. 39 Конвенції ООН про права дитини. Це особливо стосується дітей, які зазнали катувань, принижень, експлуатації чи будь-якого насильства.

Соціологічна компанія Gradus проводила опитування дітей зі сходу, півночі й півдня України. За її даними, 33 % батьків оцінюють психологічний стан дітей як середній, 79 % вважають, що психологічний стан дитини погіршився від початку повномасштабної війни, а 75 % дітей мають нервові розлади. Все це потребує відновлення дитячої психіки [13].

Сьогодні є достатня база міжнародного законодавства, яке дає поштовх для розвитку національного законодавства і точкового врегулювання прогалів. Конвенція про права дитини визначає, що держава має забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, а дитина, яка розлучається з одним із батьків, має право підтримувати на регулярній основі особисті взаємини та прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини. Аналогічні позиції висловлює і ЄСПЛ у своїх рішеннях, зокрема вказуючи, що батьки повинні мати рівні права у спорах про опіку і що найкращі

інтереси дитини, залежно від їх характеру та серйозності, інколи можуть переважати над інтересами батьків [3].

Які ж дії потрібно виконувати для захисту прав дітей під час війни, на нашу думку:

– сприяти організації гуманітарних коридорів і доставленню гуманітарної допомоги на окуповані території України, території, на яких ведуться активні бойові дії та які потерпають від гуманітарної катастрофи, формувати запаси харчів, води й медикаментів на територіях, де є значний ризик російської окупації.

- сприяти фіксації всіх скоєних російськими військовими злочинів: вбивств, каліцтв, жорстокого поводження. Невіддільною складовою цього процесу є формування довіри та донесення до громадян потреби звертатися до правоохоронних органів із заявами й доказами скоєних злочинів, зокрема через інтернет і телефонний зв'язок.

- збільшити зусилля щодо фіксації злочинів сексуального характеру, зокрема проти дітей. Більшість з них залишаються латентними і вкрай мало фіксуються правоохоронними органами.

- максимально використовувати міжнародні канали для моніторингу стану дітей, які були депортовані до Росії, документувати скоєні проти них злочини. Сприяти більшому залученню міжнародних організацій і волонтерських спільнот до процесу повернення додому українських дітей.

Висновки: Для удосконалення захисту прав дітей під час військових конфліктів та протидії домашньому насильству, виявлення фактів домашнього насильства щодо дитини удосконалити та уніфікувати форми збирання, аналізу, узагальнення та врахування статистичних даних про випадки всіх форм насильства за ознакою статі та домашнього насильства та ефективності заходів, які вживаються за цими випадками [14, с. 260].

Різні статистичні форми у суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, а також невраховування в них особливостей глобальних викликів сьогодення, унеможливають якісний аналіз даних щодо ефективності системи запобігання та протидії домашньому насильству / насильству за ознакою статі та обумовлюють брак комплексних наукових досліджень щодо впливу пандемії та війни на ситуацію з домашнім насильством / насильством за ознакою статі. При цьому важливо врахувати в статистичних формах уразливі категорії постраждалих осіб, таких як жінки, діти, особи з інвалідністю, з метою подальшого аналізу такої інформації та формування на основі отриманих даних дієвих програм допомоги таким категоріям осіб [14, с. 260]. На нашу думку, потрібно під час дії воєнного стану забезпечити функціонування координаційних центрів-штабів щодо забезпечення соціального захисту дітей, в тому числі які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, на різних рівнях військових адміністрацій та загалом обласних та районних адміністрацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт дослідження: Швидка оцінка ситуації щодо кібербезпеки дітей 10–18 років. Київ, 2022. 48 с.
2. Павленко Т.А., Корабель М.Г. Домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10.2023. С. 486–489.
3. Питання щодо захисту дітей від домашнього насильства особливо актуальне під час війни. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1496637/>.
4. Рибачек В.К. Захист прав дітей в Україні в період військової агресії рф. *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. 952 p.. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-37>. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/342/9404/19634-1>.
5. В Одесі відкрився Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3696277-v-odesi-vidkrivsakonsultacijnij-centr-upovnovazhenogo-radi-z-prav-ludini.html>.
6. В Україні запрацював портал розшуку дітей «Діти війни». URL: <https://suspilne.media/266526-v-ukraini-zpracuvav-portal-rozsuku-ditej-diti-vijni/>.
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
8. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї. Положення про закони і звичаї війни на суходолі, 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

9. Коментар МЗС України щодо річної доповіді Генсека ООН з питань дітей та збройних конфліктів. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodorichnoyi-dopovidigenseka-oon-z-pitan-ditej-ta-zbrojnih-konfliktiv>.
10. Армія РФ вбила в Україні вже 467 дітей. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3690187-armia-rf-vbila-v-ukraini-vze-467-ditej.html>.
11. На блокпосту у Василівці окупанти викрали неповнолітнього сина голови Запорізької РДА. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220417-na-blokpostu-u-vasylivcziokupanty-vykraly-nerovnlitnogo-syna-golovy-zaporizkoyi-rda/>.
12. Росія вдарила ракетами по вокзалу в Краматорську: все, що відомо про трагедію. URL: <https://tsn.ua/ato/okupanti-vdarili-po-vokzalu-v-kramatorsku-ponad-30-osib-zaginuloponad-100-poraneni-foto-2031880.htm>.
13. Злочини росії проти українських дітей. URL: <https://ukrainer.net/zlochyny-proty-ditey/>.
14. Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 липня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 276 с.